

LEENA TEINILÄ

Miten tutkia kirjakulttuuria?

Teinilä, Leena, Miten tutkia kirjakulttuuria? [How to study book culture]. Kirjasto-
tiede ja informatiikka 4 (4): 105—108, 1985.

New visions for outlining the total field of the literature are sought in the article. In literature studies the object of research is approached as texts and the field of literature as an autonomous field, but not as connections between literature and real life. Social scientists have investigated the ways literature is spread. Only parts of the research object have been uncovered so far. One possibility for overcoming the shattered condition could be to examine literature as a part of culture, i.e. as a social-historical phenomenon. The author uses the book culture and its situation in Black Africa as an example of institutionalization of culture. This view comprises both book production and the situation of the readership. The main conclusion is that the field of literature should be understood as an historical and social process, in which the structural conditions of literature are connected with the special nature of the literature.

*Address: Department of Library and Information Science, University of Tampere,
P.O.B. 607, SF-33101 Tampere, Finland.*

Meillä Suomessa kirjallisuudentutkimus on kansallisia tieteitä, perinteensä humanistisena tieteenä luonut ja kehkeytynyt vankasti osaksi kansallista itsetuntoamme. Tutkimuskohteensa kirjallisuudentutkimus hahmottaa suureksi osaksi kirjallisista teksteistä käsin. Myös kirjallisuuden leviämistä on selvitelty: ketkä kirjoja lukevat ja miksi. Näistä kysymyksistä ovat puolestaan kiinnostuneet yhteiskuntatieteilijät erityisesti sotien jälkeisenä aikana, jolloin kirjallisuuden julkaisumäärät ovat paisuneet, kirjallisuuden harrastus levinnyt kaiken kansan keskuuteen, lukeminen tihentynyt ja yleistynyt. Kirjakulttuurin tutkimus on vahvasti kahtaalle jakaantunut. Kirjailija Matti Pulkkinen ihmettelee kirjallisuudentutkijoita: *»että meillä on ihmisiä jotka eivät vertaa kirjoja maailmaan, vaan toisiin kirjoihin?»* (Pulkkinen, 293). Yhtä lailla yksisilmäisenä voi pitää yhteiskuntatieteilijää, joka sivuuttaa tutkimuksessaan kirjallisuuden omaleimaisuuden, sen

itselliset ehdot.

Yhden mahdollisuuden ylittää kirjallisuuden kentän tutkimuksen pirstoutuneisuutta suhteessa tutkittavaan kokonaisuuteen näyttää tarjoavan kulttuuritutkimuksellinen tarkastelu.

Kulttuurintutkimus kiinnostaa tällä hetkellä varsin monia tieteenharjoittajia. Ala on maassamme paraikaa myös organisoitumassa, mistä on osoituksena Suomen Akatemian Kulttuurintutkimuksen yhteistyöryhmän perustaminen. Se kokoa piiriinsä niin yhteiskuntatieteilijöitä, humanisteja kuin ympäristön tutkijoitakin. Tämä jo todistaa, miten monella tapaa kulttuuria koskeva problematiikka voidaan ymmärtää ja sitä lähestyä. Samanaikaisesti on innostus kehityksyksiin laajentunut monien tutkijoiden ja opiskelijoiden keskuudessa. Näitä kahta ajankohtaiseksi koettua aluetta yhdisti lukuvuonna 1984—1985 ensimmäistä kertaa Tampereen yliopistossa tarjolla ollut yleisopinnojen vaihtoeh-

toinen opintojakso kehitysmaiden kulttuurista. Kulttuurintutkimus on sinällään muotoutumassa monitieteiseksi tutkimusalaksi ja siihen näyttää olevan varsin hedelmällistä sitoa kehitysproblematiikkaa koskevia tarkasteluja. Näin siitä syystä, että kulttuuri-ilmiöiden erittely mahdollistaa 'kotoperäisen' ajattelun ylittämisen. Kulttuuri voidaan ymmärtää globaalina sekä ajassa että tilassa ja tarkastelun sitominen kehitystä koskeviin kysymyksiin auttaa ymmärtämään kulttuurin rajoja ja mahdollisuuksia sekä ns. kehityksissä että ns. kehittyneessä maailmassa.

Tarkastelen seuraavassa joitakin kirjakulttuuriin liittyviä piirteitä ja niiden yhteyksiä kehitykseen. Sivuutan tässä lukuisat itse kulttuuria koskevat oppikirjamääritelmät (ks. esim. Keesing) ja lähdän siitä, että kirjallista kulttuuria, jota meillä pidetään muodoiltaan itsestäänselvänä ja vakiintuneena, voidaan tarkastella näiden muutosten institutionalisoitumisen kautta. Näin siksi, että kirjallisen kulttuurin tuottamiseen (kustannustoiminta), välittämiseen (kirjakauppa- ja kirjastolaitos) ja käyttöön (koululaitos lukutaidon opettajana) on rakennettu järjestelmänsä.

Vastaavanlaisten järjestelmien luominen on ollut käynnissä Afrikassa erityisen vahvasti 1960-luvulta lähtien ja suurelta osin ulkoa tuoduin mallein. Itse mallien soveltuvuutta ja seurauksia Afrikan kulttuuriseen edistykseen ja omaleimaisuuteen ei ole asetettu kyseenalaiseksi. Olisi toivottavaa, että tutkimus jatkossa pyrkisi problematisoimaan kulttuurin ja itse kehityksenkin eikä pitäisi ainoana mallina edistykselle maapallon pohjoisen osan tähän mennessä tapahtunutta ns. kehitystä. Tarkastelen seuraavassa kirjakulttuurin institutionalisoitumista käyttäen esimerkkinä Afrikan maanosaa koskevia tietoja. Jaan tarkasteluni kustannustoimintaa ja lukutaitoa koskeviin pohdintoihin.

Ensinnäkin on syytä tuoda esiin se miten keinoitekoinen, joskin tavanomainen, koko Afrikkaa tai mustaa Afrikkaa koskeva tarkastelu on. Se paljastaa joitakin kulttuurikehityksen yleisiä piirteitä, mutta jättää huomiotta maanosan vallatavat mittasuhteet ja moninaisuuden. Meidän maailmankuvassamme Afrika kenties edelleen on jotenkin yhtenäinen kokonaisuus, koska sen osat ovat niin tuntemattomia. On muistettava, että maanosaa on maapallon toiseksi suurin, itsenäisiäkin valtioita on jo lähes viisikymmentä. Afrikassa puhutaan 1200 eri kieltä, joista 600:lla on julkaisuja (Chakava, 3). Tämänhetkistä näkökulmaa Afrikan kirjakulttuuriin heijastaa Zellin jako, joka noudattelee siirtomaahistorian mukanaan tuomaa kielijakoa jäsentäen erilleen maat, joissa englanti tai ranska muodostavat valtakielen ja sen lisäksi erottelee maanosan läntiseen,

itäiseen sekä Keski- ja Etelä-Afrikkaan. (Zell). Yksi yhdistävä tekijä Afrikan mantereiden moninaisuudessa ja mittavuudessa on sen yhteinen siirtomaahistoria, joka saattaisi olla hedelmällinen lähtökohta myös kulttuuria koskeville tarkasteluille. Tällöin kulttuuritarkastelu kytkeytyy vallan ja sen käytön tarkasteluihin.

Kustannustoiminnasta

Afrikkalaisen kirjallisuuden kaksi keskeistä ongelmakohtaa näyttävät olevan kirjallisuuden lyhyt ikä ja sitä kautta vakiintumattomuus ja kirjallisuuden riittämättömyys. Kirjallisuuden ikää on teoksessa Afrikkalainen kirjallisuus tänään kuvannut Per Wästberg tiedoilla, joiden mukaan vuoteen 1970 mennessä oli elänyt tai eli yhteensä noin 1000 afrikkalaista kirjailijaa. Heistä 95 % oli julkaissut esikoisteoksensa vuoden 1920 jälkeen. Alueellista jakoa noudattaen Wästbergin mukaan kirjailijat ovat keskittyneet Länsi-Afrikkaan, josta on kotoisin puolet eli noin 500 koskaan eläneistä tai elävistä kirjailijoista, kolmasosa on kotoisin Etelä-Afrikasta ja loput noin 170 kirjailijoista on kotoisin Keski- ja Itä-Afrikasta. Laskin viime vuodelta (1984) olevasta luettelosta sarjassa African writers englanniksi tarjolla olevaa afrikkalaista kirjallisuutta todeten, että Wästbergin päätelmä ei enää pidä paikkaansa, sillä luetteloon sisältyy yhtä paljon sekä kirjailijoita että teoksia Itä- ja Länsi-Afrikasta. (Länsi-Afrikasta 69 kirjailijaa ja 117 teosta ja Itä-Afrikasta 77 kirjailijaa ja 116 teosta.)

Kuvan afrikkalaisen kirjallisuuden niukkuudesta suhteessa kehittyneiden maiden kirjatarjontaan antavat Unescon vuodelta 1982 olevat tilastotiedot. Niiden mukaan Afrikassa kirjanimekkeitä 1 miljoonaa asukasta kohti on 28, kun vastaavat luvut Euroopassa, mukaan lukien Neuvostoliitto on 542 ja Amerikassa 245. Kehittyneet maat yhteenlaskien luku on 500, kehitysmaiden vastaava luku 44. Afrikan kustannustoiminnan laajentumista kuvaa se, että vuonna 1965 julkaistiin 4300 kirjanimekettä, vuonna 1978 8700 ja vuonna 1980 13.000 nimekettä.

Afrikkalaisen kustannustoiminnan keskeisinä ongelmina Henry Chakava luettelee kielikysymykset, kirjallisuuden relevanssia koskevat ongelmat ja taloudelliset kysymykset. Kieliongelma afrikkalaisessa todellisuudessa juontaa siirtomaavallan ajalta. Kirjallisuuden julkaisukielet ovat edelleen vähemmistöjen käyttämiä, pitkälti eliittien kieliä. Kirjallisuus julkaistaan kielillä, joita puhuu tai hallitsee alle kolmasosa väestöstä. Kansankielten vahvistaminen merkitsee lyhyellä tähtäyksellä ristiriitoja, mutta kenties pitkällä täh-

täyksellä kansallisen identiteetin vahvistumista, irrottautumista ja itsenäistymistä Afrikan ulkopuolisesta maailmasta. (Chakava, 3—4)

Kirjallisuuden relevanssia koskeva ongelma merkitsee sitä, että kirjallisuutta ei ole julkaistu ajatellen ensisijaisesti tai yksinomaan afrikkalaisia lukijoita. Taloudelliset tekijät estävät julkaisutoiminnan laajentamista. Näihin sisältyy ennen muuta huutava paperipula. Afrikka tuottaa vain 28 % käyttämästään paperista, eurooppalaiset ja amerikkalaiset kustantamot ovat pitäneet Afrikan maita markkina-alueina, monikansallisia yrityksiä on mantereella ja yksi tapa tuottaa kirjallisuutta on ollut yhteisjulkaiseminen eurooppalaisten ja amerikkalaisten kustantamoiden kanssa, mikä on merkinnyt päätävällä siirtymistä maanosan ulkopuolelle.

Afrikkalaisen kustannustoiminnan ongelmia koskevat tiedot herättävät kysymyksen: missä mielessä, toki pienen, mutta kehittyneenä pidetyn Suomen kustannustoiminta eroaa tai on samankaltaista? Kansallisen kirjallisuuden olemassaolo huolestuttaa meilläkin, valtaosa kustannetusta on ulkoa tuotua; pitäisikö meilläkin kysyä kirjallisuuden relevanssia? Suomessa Afrikan taloudellisia vaikeuksia vastaa taloudellinen kannattamattomuus, joka vaikeuttaa kotimaisen ja ns. laatukirjallisuuden julkaisemista. Suurehko osa ilmestyyvää kirjallisuutta on kansainvälisiä yhteispainatuksia, yleismaailmallisia best-sellereitä. Riippuvuutemme kansainvälisestä taloudellisesta järjestelmästä on ilmeinen. Keskeinen ero on, että Suomessa kirjallisuus julkaistaan maamme 'enemmistöjen' kielillä. Toinen keskeinen ero on toki julkaistun kirjallisuuden nimekämääriässä asukasta kohti. Ydinkysymys 'globaalisti' tarkastellen ei ole kysymys määrästä vaan määrien hui- maavista eroista.

Lukutaidosta

Lukutaidon opettamisella on Afrikassa lyhyt historiansa; lähetyssaarnaajat olivat ensimmäisiä lukutaidon opettajia. Itse sana 'lukija' on monissa afrikkalaisissa kielissä kristityn synonyymi. Lukutaidon opettamiseen liittyi kirjoitustavan luominen ja yksinkertaisten, uskonnollisista lähtökohdista valmistettujen lukukirjojen valmistaminen, kuten on tunnettu suomalaisten lähetystyöntekijöiden toiminnasta Ambomaalla. Kirjoitustapaa luodessaan kielitiedettä tuntemattomina lähetyssaarnaajat sovelsivat omien kieltensä sääntöjä, minkä vuoksi kirjoitus huonosti vastasi kielten alkuperäistä äänneasua. Kielitiede on Afrikassa vasta alussa. Lukutaidon levittäminen tapahtui samanaikaisesti ja yhteydessä siirtomaahallitusten toimin-

taan — se on osa Afrikan kolonialismin historiaa.

Vuonna 1968 Unesco järjesti ensimmäisen kirja-asiantuntijoiden kokouksen Accrassa, mitä pidetään maanosan lukutaitokampanjoiden alkuna modernissa humanitaarisen kehitysavun merkityksessä. Afrikassa on siis kuluneiden parinkymmenen vuoden aikana kampanjoitu ns. peruslukutaidon juurruttamiseksi. Huolimatta lukutaitoisten suhteellisen osuuden suurista vaihteluista Afrikassa aletaan tällä hetkellä kiinnostua lukemisesta lukemiskulttuurina, mihin viittaa mm. Henry Chakava eritellessään afrikkalaista nykytilannetta. Lukutaidon levittämistä on perusteltu Unescon kampanjoiden yhteydessä seuraavasti:

- 1) Lukutaito on keino vapautua kolonialismista.
- 2) Lukutaito mahdollistaa kehityksen, koska se edistää kehitystä hyödyttävän tiedon hankkimista maahan.
- 3) Lukutaito mahdollistaa sekä yksilöllisen että kansallisen identiteetin löytämisen ja vahvistamisen.
- 4) Lukutaito on omaperäisen kirjallisuuden synnyn edellytys. (Planning. . .)

Lukutaitokampanjoiden pääongelmaksi näyttää muodostuvan taidon ylläpitäminen. Sopivan luetavan puutteessa tuore lukutaito nurmettuu muutamassa kuukaudessa.

Lukutaidottomuus vaihtelee Unescon tilastojen mukaan kehitysmaissa noin 40 %:sta noin 90 %:iin. Nälkä ja lukutaidottomuus kulkevat käsi kädessä. Maailman köyhimmät maat ovat niitä, joissa lukutaidottomia on eniten. Sosiaalinen huono-osaisuus on yhteydessä lukutaidon rappioon myös kehittyneessä maapallon osassa. Ranskassa on parikymmentä vuotta toiminut ns. neljännen maailman liike, joka pyrkii opettamaan lukutaitoa köyhimmän väestönsosan keskuudessa. Kehittyneiden maiden lukemistutkimukset todistavat, että lukeminen ei suinkaan ole koko väestön aktiivi harrastus.

Mikä sitten on keskeistä lukutaidossa tai -taidottomuudessa? Nähdäkseni se, että kirjakulttuurissamme lukeminen ja kirjoittaminen on jäsennetty toisistaan erillisiksi järjestelmiksi. Afrikkalaisille on kautta lukutaidon historian opetettu vain muiden kirjoittamien kirjojen lukemisen taitoa. Kärjistään samanlainen ajatus on valitseva koko kirjakulttuurin omaksuneessa maailmassa. Lukutaidon oppimiseen ei ole sisällytetty sen tärkeintä aspektia eli omien kokemusten ilmaisemisen mahdollisuutta. Kehitysmaissa lastemme lukutaitoprosentteja ja kehittyneissä maissa ostettujen ja lainattujen kirjojen lukumääriä tutkiessamme kirjallisuuden asemaa.

Uusi näkökulma edellyttää kirjallisuuden prosessuaalisen luonteen ottamista tarkastelujen lähtökohdaksi. Tällöin on tutkittava sekä kirjakulttuurin rakenteellisia ehtoja että kirjallisuuden sisäistä olemusta todellisuuden esteettisen haltuunottamisen keinona. Edellinen merkitsee mm. kustannustoiminnan, kirjallisuuden julkaisemiseen liittyvien yhteiskunnallisten ehtojen selvittelyä ja jälkimmäinen kirjallisuuden kulttuuris-yhteiskunnallisen ominaislaadun tarkastelua. Tunnettu me itse asiassa kovin epätarkasti niitä välityksiä, jotka liittävät kirjallisuuden yhteiskunnalliseen todellisuuteen.

Hyväksytty julkaistavaksi 29. 11. 1985

Lähteet

- Chakava, Henry, Reading in Africa. IFLA General Conference, Nairobi, 1984. (Seminaariraportti)
- Guthrie, John T. & Seifert, Mary, Measuring Readership: Rationale and Technique. Unesco, Paris, 1982.
- Keesing, Roger M., Theories of Culture. Annual Review of Anthropology, Vol. 3: 73—97, 1974.
- Planning and organizing Reading Campaigns. A guide for developing countries. Unesco, Paris, 1983.
- Pulkkinen, Matti, Romaanihenkilön kuolema. Gummerus, Jyväskylä, 1985.
- Steiger, Ralph, Roads to reading. Unesco, Paris, 1979.
- Unesco statistical yearbook 1982.
- Zell, Hans M., Publishing and Book Development in Africa. Unesco, Paris, 1984.
- Wästberg, Per, Johdatus afrikkalaiseen kirjallisuuteen. Teoksessa Afrikkalainen kirjallisuus tänään, 1975.